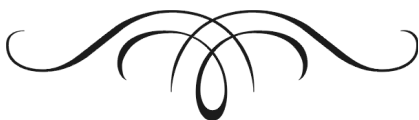

בירור הלכה

אודות מתחם גולובנצ'ין בבית שמש

שטחי בנין שלם (דגה"ת) – גבעת ירושלים (סלונים)

~ שו"ת ביסודי ההלכה ~

שבט תשע"ד

תוכן העניינים

קבר המזיק את הרבים או דעצמות מותר לפנותם? (ז) האם באופן שמותר לפנות המת מותר ג"כ לחפור ולזרוק העצמות, ומהו באופן שמצאו מושכב שלא כדרכו? (ח) האם איכא מצות קבורה על רקב? (ט) האם הנידון בנידו"ד בנוגע פינוי או בנוגע לחפור ולזרוק המתים? (י) מכיוון שמבצעים את החפירות הנ"ל (רח"ל) האם אסור עפ"י דין לדור שם?	(א) למה צריך לחוש כלל קודם שנמצאו מתים ומהיכ"ת לאסור? (ב) האם איכא כאן דין שכונת קברות שאסור לפנות או דהכא מותר לפנות? (ג) האם אין צורת המערות מוכחת שהם קברי עכו"ם? (ד) עכ"פ הן ספק קברי עכו"ם? (ה) אמאי לא נפתח את המערות ונבדוק אם יש סימנים שהם קברי עכו"ם? (ו) האם אין עוד היתרים לפנות וכגון

הרבה מן הטענות המובאים בקונטרס זה, נידונו אך ורק בבחינת 'לו יהא כדבריהם', ואין בזה שום נתינת נאמנות או כל הסתמכות על דבריהם וגרסאותיהם.

כבוד הרה"ג וכו' שליט"א

עש"ק פרשת בא

לאחר שדנתי עמך אתמול בענין מתחם גולובנצ'ין, ולאחר שעברתי על דברי המתירים שהעלו דבריהם ע"ג הכתב, וגם דנתי וחקרתי דרשתי ובררתי עמם פה אל פה על כל הפרטים והצדדים בהלכה בזה, וראיתי שעיקר טעות ההמון עם הוא שאינם יודעים הלכות אלו על בוריין וכל השקלא וטריא הוא רק על השמועות הפורחות באוויר, ע"כ אמרתי שאפרוש כשמלה בראשי פרקים את כל נידון ההלכה הקשור לנידון דידן וישמע חכם ויוסף לקח.

א) למה צריך לחוש כלל קודם שנמצאו מתים ומהיכי תיתי לאסור?

תשובה: הדין ברור שאין צריך למצוא מתים ממש אלא שכל שנמצא מקום המוכח שהוא מקום קבורה נחשב כמו שנמצא מת, ודבר זה מבוי' בתוספתא בפט"ז מאהלות ה"ב וז"ל אחד המוצא שלשה מתים ואחד המוצא שלשה כוכין ואחד המוצא כוך בקיע ומערה יעו"ש ונפסק ברמב"ם בפ"ט מהל' טו"מ ה"ו יעו"ש, והיינו דאע"פ שאין אנו מוצאים שם מתים דינו כמו שנמצאו מתים, והטעם פי' בחסדי דוד (שם) דזהו משום דתלינן שכיון שצורתן מוכחת שהן מקום קברים ממילא ודאי שנקברו שם מתים ומה שלא נמצאו שם מתים זהו משום שנימוחו ונרקבו יעו"ש, והיינו שתולים שכל העצמות נעשה רקב וכש"כ.

וממילא בנידו"ד שכבר כת' הגרד"ש שליט"א שמקום זה ומערות אלו על פי צורתן ניכרין וידועין מיד לכל המומחין שהן מערות קבורה, ולהבדיל כן מודים כל הארכיאולוגים [וגם "קורן" בכללן] שהם מערות קבורה וכש"כ במכתביהם ע"ש, וא"כ דינם ממש כדין התוספתא הנ"ל שצריך לתלות שהיה שם מתים ואע"פ שלא ימצאו שם מתים תלינן שעצמותיהן נרקבו וכש"כ.

[וכדי לסבר את האוזן משל למה"ד לאחד שנכנס לעיה"ק ירושלם ת"ו ורואה ממקום הכביש את הר המנוחות אז מיד יכול לקבוע על צורת המקום שזהו מקום ביה"ק, ואף אם לא יהיה לו שום ידיעה קודמת על כך יוכל לקבוע כן בבירור, כיון שהוא יודע מנסיון איך נראה צורת ביה"ק כהיום (ואפי' שלא ראה כלל עצמות). וכמו"כ המומחים הנ"ל כבר יודעים מן הנסיון ממקו"א איך היה נראה צורת קברים מלפני הרבה שנים, והם יודעים בבירור שהמקום הוא ביה"ק ודאי, וא"כ איך יבוא הפתי להכחיש דבריהם הברורים (ועי' להלן בסוף

הערה 3 שצריך לסמוך ע"ד המומחים בזה).

ונמצא שכלל זה נקוט בידך שעל פי ההלכה בנידו"ד אין הנידון כלל אם מוצאים עצמות אם לאו, דאע"פ שלא מוצאים עצמות תלינן שהיו כאן מתים ונרקבו וכמפורש בתוספתא הנ"ל וכש"כ. [ויש לציין שגם הר"א פויזן כת' כנ"ל שדין המערות כדין התוספתא הנ"ל וכש"כ].

וכמה גדולים דברי חכמים שהארכיאולוג שבדק את ג' המערות הראשונות (מטעם העדה"ח) אמר שבסינון העפר נמצא הרבה רקב ונתקיימו ממש דברי חז"ל הנ"ל [ואין כוונת הדברים דשייך לבדוק אם יש שם רקב דהרי אין מבו' בתוספתא דבדקין אם יש בכוכין רקב ובע"כ דא"א לבדוק דבר זה]. [ומזה תבין טעות אותן האנשים הטוענים שלא נמצאו עצמות שדבריהם אינם ממין הטענה כלל כיון שאין הנידון אם מוצאים עצמות, דהדין מפורש שאע"פ שלא נמצאו עצמות כלל דינו כנמצאו מתים ותלינן שנרקבו כיון שצורתן מוכיח שהם מערות קבורה וכש"כ].¹

¹ ואף אם נפרש דאין כונת התוספתא דצריך לחוש שנרקבו המתים אלא דכונת התוס' דכיון שנמצאו כוכין חישי' שזהו שכונת קברות וצריך בדיקה כ' אמה כדין שכונת קברות אבל לא חישי' שנרקבו (וכמדו' שכי"נ החזו"א אהלות סכ"ב סק"ד) והיינו משום דכיון שנמצאו ג' כוכין חישי' שהמקום בחזקת שכונת קברים ורק שבאותן ג' כוכין לא קברו אבל צריך לבדוק כ' אמה [דלא תלינן לפינוי, עי' חת"ס יו"ד סי' של"ז] דזה שייך בנוגע ג' כוכין אבל בנידו"ד אין הדעת סובלת שחפרו מאות מערות ובסוף לא קברו שם ובע"כ צריך לתלות שנרקבו וז"פ, מלבד שכבר הבאנו ד' החס"ד דמפ' דתלינן שנרקבו וכ"כ שם המנחת ביכורים דהתוספתא איירי גם בנוגע אותן ג' כוכין שאסור לפנותם יעו"ש והיינו דתלינן שנרקבו העצמות שבאותן כוכין וע"כ אסור לפנותם, וכש"כ.

ואין הדברים רחוקים כלל דמפורש בחז"ל ובמדרשים דעצמות אדם מרקבות, וכמה הלכות נאמרו בחז"ל על מלוא תרודו רקב של אדם ויש ראשונים דס"ל דליכא כל דיני טומאת רקב המת אלא גם נתרקב כל המת ע"י חי' הגריז' נדיר דף נ"א, ועיי' בירו' בפ"ז דנזיר ה"ב וז"ל והיו ימיו מאה ועשרים שנה וכו' אלא לק"כ שנה הוא חוזר למלוא תרודו אחד רקב ע"כ, ועיי' בתשו' חת"ס תשו' שני"ג שכת' וז"ל, ומצוה שיעשה עפר כדכתיב כי עפר אתה יעו"ש, ועיי' בנוב"י סי' פ"ט בשם הח"ק שנבדקו קברים ישנים ומצאום מלאים רקב עצמות ע"ש וכן איתא בכל הפוסקים ואכמ"ל, וכאן הא איירינן על קברים ישנים מאד ופשיטא שיש לחוש לרקב וכש"כ.

(ועיי' בתשובות ונהגות (ח"ד סי' רס"ז) שכמעט בכל המערות המיוחסות לקדמונים שנבדקו לא נמצא בהן עצמות ע"ש, והוא משום שנרקבו וכש"כ).

והנה יש הטוענים דבסתם מערה אי"צ לחוש לקבורה ורק משום שנמצא כוך ומערה אז הכוך מגלה שזהו מקום קבורה ואז גם חישי' על המערה כמערות קבורה ותלינן שהעצמות נרקבו אבל במצא סתם מערה אי"צ לחוש למערת קבורה עכ"ד, ומלבד שאין דבריהם נכונים דהכא שכל המומחים אומרים שהן ודאי מערות קבורה אי"כ פשיטא שצריך לחוש לרקב וכש"כ, אבל גם בלא"ה דהא אף לפי"ד בכמה מן המערות נמצאו עצמות ובמסמך רשמי מרשות העתיקות יש הודאה במקצת על 25 אחוז מן המערות שנמצאו בהן עצמות וא"כ אותן מערות לא גריעי מכוכין והם מגלים שזהו מקום קבורה וממילא דצריך לחוש גם על שאר המערות וכמו בנמצא כוך ומערה וז"פ.

(ב) האם איכא כאן דין שכונת קברות שאסור לפנות או דהכא מותר לפנות?

תשובה: הנה בנמצא ג' מתים ויש בין זה לזה מד' אמות עד ח' אמות דינו כשכונת קברים שאסור לפנותו, ובנידו"ד אפשר דבכל מערה אין אלא מת אחד ואפשר שבין מערה למערה יש יותר מח' אמה וא"כ אין לדון כאן דין שכונת קברים מצד ג' מתים. אלא שצריכים אנו לדון מהו דין מצא קבר יחידי - ועיי' בסנהדרין דף מ"ז: דמבו' דקבר הנמצא מותר לפנותו אבל נחלקו הראשונים בפירושו, דעיי"ש ברש"י ובר"ן ובמאירי שפי' דהיינו שזהו קבר חדש ויודע בעל השדה שלא נתן רשות לקבור שם ובגניבה נקבר שם וע"כ מותר לפנותו יעו"ש, ולפי דבריהם נמצא דכל זה בנמצא קבר חדש ויודע בעל השדה שלא היה קבר ובגניבה נקבר אבל בסתמא דהיינו שאין יודע בעל השדה אם היה שם קבר ואין הכרח שבגניבה נקבר שם אסור לפנותו וכ"כ בב"י בסי' שס"ד ובפרישה שם ע"ש וכן פסק הלבוש שם יעו"ש.

אבל דעת התוס' בנזיר דף ס"ד: והיד רמ"ה בסנהדרין שם דקבר הנמצא היינו סתם קבר שנמצא דכיון שלא ידענו מהקבר מסתמא בגניבה או באקראי ע"מ לפנותו נקבר שם וע"כ מותר לפנותו וכן פסק הטור שם יעו"ש [ודעת הרמב"ם עי' בדבריו בפ"ח מטו"מ ה"ה ובכס"מ, ובב"י שם ובש"ך בסי' שס"ד סק"ט ובחכמ"א כלל קנ"ח סי"ד עש"ה ותראה שזה מחלוקת אחרונים בדעתו, ועי' בתשובת הגר"ד אופנהיים הנד' בסו"ס חיו"י אריכות בזה יעו"ש].

ונמצא דבנידו"ד תליא בפלוגתת הראשונים הנ"ל דלדעת רש"י ודעימיה דכל ההיתר לפנות הוא רק משום שידעי' שבגניבה נקבר אבל בסתמא אסור לפנות א"כ בנידו"ד אסור לפנות, אבל לדעת התוס' לכאן הכא נמי כיון שהוא סתם קבר מותר לפנותו דכיון דלא ידענו שיש שם קבר ע"כ מותר לפנותו וכדין קבר הנמצא.

אבל באמת גם לדעת התוס' נראה דאסור לפנותן דהרי כת' התוס' דההיתר לפנות הוא משום שכיוון שלא ידעי' מהקבר תלינן שנקבר באקראי ע"ש, וא"כ זיל בתר טעמא דכל זה בקבר שאילו היה נקבר מדעת היינו יודעים מזה א"כ מזה שאין אנו יודעים שהיה קבר תלינן שבאקראי נקבר, אבל בקבר ישן שאפי' אם היה נקבר שם לעולם לא היינו יודעים מזה וא"כ מהיכ"ת לתלות שבאקראי נקבר שם כיון שאין עלינו לדעת כלל שיש שם קברים וז"ב.

ועוד דעיי' ברע"ב בפט"ז דאהלות מ"ג שכת' על הך מתני' דנמצא ג' מתים וכו' וז"ל ואפי' מת אחד אם ניכר שלשם קבורה נתנוהו שם אסור לפנותו יעו"ש, וא"כ בנידו"ד שיש בכל המתחם מאות מערות קבורה וכולן נעשו בחכמה וחצובות בסלע אין לך ניכר גדול מזה שנתנוהו לשם קבורה ולא נקבר סתם באקראי וא"כ פשיטא שאסור לפנות [וכ"כ

הגרד"ש], ומלבד דהכא אין אנו יודעים אם זהו קבר יחידי דאפשר דבכמה מערות יש ג' מתים דאז פשיטא דזהו שכונת קברים דאסור לפנותן (ודב"ז תלוי מהו גודל המערות) ועכ"פ המבואר מכל הנ"ל דבנידו"ד פשוט שאסור לפנותן וכמו שביארנו היטב. [ועי' להלן אות ט' במה שיתבאר דכל האריכות בזה הוא אך למותר יעו"ש].

ג) האם אין צורת המערות מוכחת שהם קברי עכו"ם?

הנה "קורן" טען שכל מה שאנו חוששים בנידו"ד הוא על פי הידיעה ממקומות אחרים שכזו צורה היא צורת קברים וא"כ עלינו לבדוק בהמקומות הנ"ל אם הן קברי עכו"ם או קברי ישראל, ובדק שביריחו צורת המערות שם הם כפי נידון דידן ושם נתברר שהן קברי עכו"ם [כן הוא לפי דבריו] וא"כ כמו כן בנידו"ד עלינו לתלות שהן קברי עכו"ם והפה שאסור הוא הפה שהתיר עכ"ד. ומלבד שלדבריו אין שום שחר, דכיון שנתברר לנו ממקומות הנ"ל שכזו צורת מערות היא צורת קברים א"כ אנו יודעים שהם מערות קבורה אבל מהיכ"ת לתלות שגם בנידו"ד הם קברי עכו"ם כמו במקומות הנ"ל ומאיזה סיבה עלינו לתלות שרק עכו"ם יקברו כן וכל צורבא דרבנן מבין שאי"ז הפה שאסור פה שהתיר ויגיעת בשר לסתור דבר זה.

אבל מלבד זאת כת' הגרד"ש דכזו צורת קבורה נהוג גם בין היהודים כגון בתימן ובקהיר (ועוד) שחופרים בור בקרקע ובקרקעית הבור יש פתח למערה ושם קבורים המתים וא"כ נסתר כל הדברים הנ"ל. וכת' ע"ז קורן שיש חילוק ששם הבור הוא רחב שאפשר להעביר המת באופן שהמת מושכב ומשא"כ ביריחו שהבור צר וא"א להעביר המת אלא באופן שהמת עומד וזה בזיון המת² וכן הוא הבור בנידו"ד וא"כ עלינו לתלות שהן קברי עכו"ם עכ"ד.

וטענות גדולה טעה דעיי' בסוטה דף מ"ד דמבו' בגמ' כזו צורה של קברים וקאיירי הגמ' בבור שרוחבה ד' טפחים בלבד ע"ש, ויעו"ש ברש"י ז"ל חצר הקבר וכו' כדאמר בב"ב וכו' ופותח פי המערה לתוך הגומא כמין פתח ואותו גומא היא חצר הקבר וכו' כשיורדין לה קופצין לה וכשעולין מתוכה מטפס ועולה יעו"ש וע"ע בתוס' בב"ב דף ק"א שג"כ כת' דחצר המערה הוא שהחצר עמוק מן הקרקע ומשם פתח למערה עש"ה, וע"ז קאיירי הגמ' הנ"ל שאין רוחב החצר אלא ד' טפחים ואע"פ שאי אפשר להכניס מת אלא באופן שהוא עומד ומוכח להדיא בדברי הגמ' דגם בכזו צורה של בור צר ומשם פתח למערה שייך קבורה יהודית ונסתרו כל ד' קורן הנ"ל.

² לא ידעתי מנין לו דב"ז שזהו ביזיון המת כל כך, ואדרבא דבשעת הטהרה מעמידים את המת עיי' בחכמ"א (מצבת משה, ז), וא"כ מני"ל שזהו ביזיון המת כ"כ.

[וכשדברתי עם קורן וטענתי לו כל הנ"ל אמר לי שכבר טענו כן לגאון אחד, והנ"ל הראה בדברי החזו"א אהלות סי' כ"ד סק"ח שכת' דהגמ' לא איירי שהכניסו המתים דרך אותו חצר יעו"ש, והנה החזו"א לא כתב דאין זה צורה של קבורה יהודית אלא דהק' דאיך אפשר ליכנס עם הארון דרך ד' טפחים יעו"ש והיינו שהק' שדב"ז אינו שייך במציאות כלל (ואף בעכו"ם) ולכן הכריח שקברו מצד אחר (וכאן בנידו"ד הוא בור של י' טפחים), אלא שלפי"ד אין לנו ראייה מהגמ' דשייך כזו צורת קבורה יהודית, אמנם עיי' בחי' המאירי שפי' להדיא דאיירי שהכניסו המת באותו חצר וז"ל כבר בי' בפ"ו של בתרא שמנהגם היה וכו' והחצר הוא בתוך הסלע שחופר בה וכו' ויורידו המטה לשם ונוטלין ממנה הארון לגנזה וכו' ולא סוף דבר בחצר גדולה שהזכרנו וכו' אלא אף בקטנה הרבה כל שיש לה שיעור מקום והוא ד' טפחים וכו' שאדם נכנס בה דרך קפיצה וכו' יעו"ש בדבריו, ומבו' שפי' דאיירי באותו חצר דהגמ' בב"ב שבאותו חצר העבירו המת ודלא כד' החזו"א הנ"ל, וא"כ לפי"ד המאירי מוכח בגמ' דשייך כזו צורה בקבורה יהודית וא"כ הגם שלפי"ד החזו"א אין מפרש"י ותוס' ראייה מדברי הגמ' וכן לפי פ' של הרמב"ם (שפי' באופ"א ע"ש בפ"ו ה"ט) אין ראייה מהגמ' שיש כזו צורת קבורה יהודית, אבל לפי"ד המאירי הא מוכרח כן בגמ' דשייך קברי ישראל בבור צר, וא"כ פשיטא שנפלו כל ד' הנ"ל להוכיח ממה שהבור צר שהן קברי עכו"ם, כמבואר למבין].

ומלבד כ"ז עיק"ד מופרכין מעיקרן דמנהג תימן היתה הבור רוחב כ-50 ס"מ [כ"כ אחד מגדולי תימן] וזה הרבה יותר צר מהבורות שבנידו"ד, וא"כ אין לדברי קורן שום יסוד וכש"נ שאין שום הכרח מצורת המערות שהן קברי עכו"ם וכש"כ (ואפשר שהסיבה לכך שעשו את פתחי הפירים צרים, מפני שהיו גנבי תכריכים או שיישמר מהמזיקים והחיות)³.

³ ומה שטענו שהמערות הם מתקופה קדומה אין הדברים נכונים, שלא נמצא שום ממצא שמוכיח שהמערות הן מתקופה קדומה ועיקר ההנחה שהמערות הן מתקופה קדומה הוא שכיון שמערות אלו דומות לצורת הפירים שביריחו ובהמערות שביריחו נמצאו ממצאים שעפ"י החוקרים זה מוכיח שהם מתקופה קדומה אי"כ כמו"כ דימו ונקטו שהפירים שבנידו"ד הם מתקופה קדומה, אבל כבר כתבנו שבגמ' נתבאר שנהגו על כזו צורה של קברים וא"כ אודא כל הנ"ל שלא נהגו כן רק בתקופות קדומות לזמן מתן תורה, וגם הבאנו שכן הוא מנהג תימן ומוכח שנהגו כן גם בתקופות מאוחרות וכש"כ.

ולענין עצם קביעות החוקרים על זמנים הנה עיי' בריטבי"א ב"מ דף כ"ו וז"ל כי מי מבחין בין אלף שנה לאלפיים שנה אין אדם בעולם שיבחין בכך עכ"ל. ובפרט שבלוח הזמנים שלהם יש להם תקופות של אלפי שנה קודם בריאת העולם וא"כ אי"א לסמוך על דבריהם כלל, ושו"ר שכעת יו"ל קונטרס מחכ"א (שמייסד דבריו עפ"י ספר של חוקר ירא"ש) שאם נתאים את ממצאי החוקרים עם דעת תורה"ק נמצא שצורת קברים אלו הם דוקא מאז שנכנסו ישראל לארצה"ק, ותו"ד הוא שכל קביעת החוקרים שצורת קברי פיר הם מקודם מ"ת הוא משום שהם קבעו שזמן כניסת ישראל לארצה"ק היא בתקופה מאוחרת מזמן תקופת הקברים (וקרוי אצלן תקופת ברזנה תיכונה) אבל הנה בתקופה שלפי"ד החוקרים אז נכנסו ישראל לארצה"ק לא נמצא כלל עיר יריחו ועוד הרבה סתירות לדעת תורה"ק (ולחוקרים לא היה ענין ליישב עם דעת תורה"ק) ובע"כ שלפי האמת נכנסו ישראל לארצה"ק בתקופה מוקדמת שאז תואם ממצאי החוקרים עם דעת תורה"ק משעבוד

ד) עכ"פ הן ספק קברי עכו"ם?

תשובה: נכון שהקברים הם רק ספק קברי ישראל אבל כזו קבר נאמר עיקר איסור פינוי שנמצאו קברים שלא היו ידועים קודם, וע"ז נאמר איסור פינוי ואע"ג שאין יודע כלל שהם קברי ישראל ודאי, ואין זה חומרא שמחמירין משום ספק אלא דזהו איסור ודאי שכיון שאין ראיה שהם קברי עכו"ם הרי אסור בתורת ודאי לפנותם [דאין לומר שכיון שרואים שמושכבים כדרך מוכח דהן קברי ישראל שהרי כת' הפוסקים דאף במושכב כדרכו אם מצאו סימנים אחרים שעפ"י ההלכה הם סימנים שהם של עכו"ם מותר לפנותם ואף שהוא מושכב כדרכו, ובע"כ שגם אצל עכו"ם קברו מושכב כדרכו, ועוד דבד' התוספתא הנ"ל מוכח שאף בנרקבו יש דין ואיסור פינוי והגם שאין ראיה שהם קברי ישראל ובע"כ שעיקר איסור פינוי נאמר על סתם קברי ספק שאסור בתורת ודאי וכש"כ].

ומה שכתבו בשם הגר"ד אופנהיים שכתב סתם קברים מותר לפנותם ומשום ספק עכו"ם, אין הדברים נכונים כלל דיעו"ש שכתב וז"ל דאיתא במס' נזיר דף ס"ה המוצא מת מושכב פרט ליושב כדרכו פרט לראשו בין ירכותיו וכו' מ"ט לא אמרי' דילמא עכו"ם הוא נמצא נקוט כלל זה בידך אם מצינו מקצת שינוי בקבורה אשר י"ל שמא נכרי הוא וכו' דכיון שמצינו ידיים מוכיחות ורגלים לדבר די"ל שהוא עכו"ם וכו' יעו"ש בד'. והרי דלא התיר בסתם קברים לפנותם משום דשמא עכו"ם הוא אלא היכי שיש רגלים לדבר שעפ"י הלכה יש לתלות שהם של עכו"ם אז מותר לפנותם מדין ספק דאף מושכב שלא כדרכו אין זה ודאי עכו"ם, והתם איירי אף בקברים שבחו"ל יעו"ש [ועיי' בחזו"א יו"ד סי' רט

מצרים ודור המדבר עד כיבוש יחושע (ע"ש בארוכה בכ"ז), ואציין דוגמא אחת, שבתקופה ההיא מצאו במדבר הרבה כלי ריחיים אבל לא נמצא לידם שום סימני אוכל ודגן והחוקרים תמחו מאד ע"ז, אבל להני"ל אפשר שזה בגלל המן שטחנו בריחיים אבל לא נשאר זכר ככתוב וחס השמש ונמס, וע"ש שמיישב הרבה פליאות שלא מצאו החוקרים מענה לזה יעו"ש. וא"כ נמצא שלפי דעת תורה"ק תקופת קברים אלו עפ"י ממצאי החוקרים הם דווקא אחר כניסת ישראל באר"ק [וכת' דמש"כ "קורן" דבכמה מערות ביריחו נמצאו מתים מושכבין שלא כדרך היינו מערות ששימשו לתקופה יותר מאוחרת ולא במערות הני"ל], עכ"ד הקונטרס בקצרה יעו"ש, ונמצא שלסמוך עפ"י דבריהם בנוגע לתקופת המערות הוא ממש אפיקורסות בדברי תורה"ק וכש"י.

ולבהן - עצם קביעת החוקרים דזהו ביה"ק אי"ז השערה וסמך בעלמא אלא יודעים כן עפ"י ניסיון ממקומות אחרים שנבדקו והוכח כן (ודומה לרופא שחכמתו עפ"י הניסיון וסומכים עליו), ועיי' בתוספתא בפ"ד דאהלות ובנזיר דף נ"ב ומעשה שהביאו קופה מלאה עצמות וכו' ונכנס תודות הרופא וכו' ואמרו אין כאן שדרא וכו' ע"ש והרי שסמכו על דברי המומחים, אבל קביעות התקופות והזמנים זהו דבר שא"א לברר את אמיתותו והכל מיוסד רק על השערות וסברות בעלמא וברור שא"א להסתמך על כל קביעותם ובפרט שדעותיהם משתנים מזמן לזמן עפ"י ממצאים חדשים ואישים אחרים וא"כ איך אפשר לסמוך על דבריהם בזה, מלבד מה שסוד דבריהם בנוי על כפירה וכנ"ל. [נרופוסר דן בהט (עליו "קורן" מסתמך) במכתבו (מיום א' שבט תשע"ד) מסתפק האם המערות שבנידו"ד הם מתקופה שלפני 4000 שנה או מתקופה שלפני 500 שנה, וד"ל].

סק"ח שכתב על דברי רד"א אלו שבקברים שבאר"י לא מהני סתם רגלים לדבר כיון דרוב קברי ישראל ע"ש, ולפי"ז בנידו"ד אי"ז ספק ישראל אלא ודאי ישראל כיון דבאר"י רוב הקברים הם [ישראל], ועכ"פ אין שום היתר לפנות סתם קברים משום ספק עכו"ם (ואף בחו"ל) אא"כ מצינו דבר שעפ"י ההלכה יש לתלות שהן קברי עכו"ם, אבל בסתם קברים אסור בתורת ודאי לפנותם אע"פ שלא הוחזקו כלל שהן קברי ישראל וכש"כ.

ומה שטענו שהמערות הם קטנות וא"א להשכיב שם מת מושכב כדרכו, הנה אפי' אם נסכים שאמת כדבריהם אבל לא נמצא בדברי הפוסקים שאפשר להוכיח מגודל המערה על זהות המת, ועי' ברמב"ן בתה"א ובטור בסי' שס"ג שהיו נוהגין לקבור המת ואחר שנתעכל בשרו היו מפנים אותו למקו"א וא"כ ממילא דפשיטא דא"א להוכיח כלום מגודל המערות דאפשר שהספיק גודלן בשביל העצמות אחר שנתעכל בשרו, ובעיני ראיתי שירטוטין מאחד מביה"ק הקדמונים שהיו מונחים שם עצמות מושכבין כדרכם אבל היו צרים מלהכיל מת שלם ובע"כ ששימשו בשביל העצמות שפינום שכן היה המנהג הקדום וכן"ל מהרמב"ן. [ויש אלפי דולסקמאות שהיו מלקטין בהן עצמות ממתי ישראל שארכן 60 - 70 ס"מ וא"כ פשוט שא"א להוכיח מגודל המערה וכן"ל].

גם מה שטענו שכיון שאין למערות כוכין זהו סימן שאין הם קברי ישראל אינו נכון כלל דהרבה ממערות קדמונים אין בהם כוכין וכגון מערת ר"י בר אלעאי ועוד הרבה ממערות קדמונים ואכמל"ב [וכן בד' התוספתא הנ"ל מוכח דשייך לחוש שקברו רק במערה וכדאי' דאחד המוצא כוך בקיע ומערה והיינו שנידון כדן נמצא ג' מתים, ובע"כ דקברו גם במערה בפנ"ע], ועכ"פ נתבאר היטב דאין שום הוכחה בצורת המערות שהם קברי עכו"ם וכש"כ.

ומה שטענו שנמצא שם "חרב" שמזה מוכח שהן קברי עכו"ם לא ידעתי מנ"ל שזה מוכיח שהן קברי עכו"ם, וכבר ציינו לזה את דברי הספר חסידים (סי' תתשי"ג) שנמצא בקבר של הרוגים על קדה"ש חרב והורה להשאיר את הסכין ליד המתים יעו"ש [ועיי' בסנהדרין דף מ"ה דשו"ט הגמ' האם הסייף שהרגו בו הרוגי ב"ד נקברין עמו יעו"ש, ועי' ערוה"ש ה' סנהדרין סי' נ"ג סי"ב ע"ש], ולענין עצם הטענה שבקברי ישראל אין מניחים כלים יעו"ש בשו"ע סי' שמ"ט ס"ג דהיו זורקין כלים על המת בשביל לקברו עמו ע"ש, ועיין בירו' כלאים פ"ט ה"ג דר"י ציוה שיניחו בקברו מנעליו ומקלו יעו"ש, והרי שהיו מניחים כלים בתוך הקברים וכש"כ, וא"כ נמצא שהקברים בנידו"ד אסורים בתורת ודאי, ואו משום ספק עכו"ם ואו לפי"ד החזו"א תלינן ברוב ישראל וכש"נ.

[בדברנו אלה לא התייחסנו למש"כ שמצאו מת אחד מושכב שלא כדרכו ועי' מש"כ בזה לק' באות ז' ובהערה 5' יעו"ש].

ה) אמאי לא נפתח את המערות ונבדוק אם יש סימנים שהם קברי עכו"ם?

תשובה: הנה מעיקר הדין אסור לפתוח קבר שכבר נסתם בגולל ולבדוק את המתים ומשום כבוד המתים וכדא' בב"ב דף קנ"ד ונפסק בשו"ע סי' שס"ג ס"ז יעו"ש⁴, אלא דיל"ע הכא שהם ספק קברי ישראל האם מספק מותר לפתוח את הקברים [והנה לא מצינו בפוסקים בדיקה כזו ועיי' בחכם צבי סי' נ"ז וצ"ע אם מותר לעשות כן], והנה עיי' בשו"ת שוב"י (ח"ב תשו' מ"ג) שדן בנוגע קברים שהיו ספק אם קברום ערומים האם מותר לפתוח את קברן לבדקן ולהלבישם תכריכין, ומסיק דבקברים חדשים מותר דבספק מותר לפתוח הקברים (וע"ש בפת"ת סק"ה שיש חולקין ע"ז ע"ש) אבל בקברים ישנים שהם ספק ספיקא ספק נתרקבו עצמותיהן ואי אפשר להלבישן תכריכין וספק שמא יש להן תכריכין וא"כ משום ס"ס אסור לפתוח הקברים יעוש"ב, וא"כ בנידו"ד דאיירי בקברים ישנים וספק שנתרקבו העצמות ולא נוכל לבדוק אם הם קברי ישראל וספק שמא הם קברי ישראל וא"כ הוה ספק ספיקא ואסור לפתוח את המערות לבדוקן וק"ו בנידו"ד שכבר פתחו ג' מערות והוכח שמלאים רקב עצמות וא"כ פשיטא שאסור מעיקר הדין לפתוח ולבדוק את המערות ובפרט שכאן אין הנידון משום כבוד המתים, והשבו"י הא איירי בשביל כבוד המתים וא"כ פשוט וברור שבנידו"ד אסור לפתוח ולבדוק את המערות וכש"כ [ובפרט כאן באר"י שרובן ישראל דיש לתלות שהם ישראל וכש"כ באות ד' בשם החזו"א], [יש לציין שקודם פתיחת ג' מערות הראשונות לא נתברר לכל המומחים שהמקום בחזקת ביה"ק - וא"כ אין להקיש מזה לנידו"ד].

ו) האם אין עוד היתרים לפנות וכגון קבר המזיק את הרבים או דעצמות מותר לפנותם?

תשובה: הנה דברים אלו אינם נכונים כלל וכלל, ורק שנלאיתי להאריך בזה ולסתור דברים אלו, יען שאין בזה נפק"מ כלל כיון שאין הנידון בענינינו כלל לפנות וכדאבאר לק' באות ט'.

[אך אשיב בקוצר אמרים: לענין פינוי עצמות יעו' בטוש"ע ר"ס שס"ג דנפסק להדיא שאף עצמות אסור לפנות יעו"ש, והנה יש מן הפוסקים דנקטו בדברי הנוב"י מהדו"ק סי' פ"ט שכת' דליכא חרדת הדין בעצמות יעו"ש דהוא הדין שהתיר לפנות ואכן הקשו על דבריו מדברי השו"ע הנ"ל, אבל המעיין שם יראה שאסר לפנות אף רקב יעו"ש והיינו משום דהגם דליכא חרדת הדין אכתי אסור לפנות ומשום כבוד המתים, וכ"כ בנו בשיבת ציון סי'

⁴ ואף כשיש הפסד ממון וכמבואר שם ע"ש, ועיי' ברמ"א בסי' ק"ז ס"ב ע"ש אבל דוקא התם דהוא היה בע"ח אבל לא משום סתם הפסד ממון וכמ"ש הכת"ס (וי"ד קע"ד), ועיי' בערוה"ש סי' ע"ש, ועוד דהכא אפשר שהם קרובים.

ס"ג ובשד"ח מערכת אבלות אות קל"ד בשם התפא"י שאף הנוב"י מודה דאסור לפנות עצמות יעו"ש וכש"כ - ועכ"פ כבר הכריעו הפוסקים כפסק השו"ע שאסור לפנות אף עצמות.

ולענין מזיק את הרבים - הנה בגמ' נאמר דין זה לענין קבר יחיד הנמצא ברה"ר ומתטמאין הרבים על ידו וע"כ מותר לפנותו והגרע"א כתב דדין זה נאמר אף בנוגע ביה"ק, אמנם י"ל דכל זה נאמר רק משום שבוודאי יכשלו בו רבים וע"כ הותר לפנותו אבל בהיכי תימצא שלא יכשלו בו רבים ורק יצטרכו לדחוק עצמן ולעשות דרך אחר לא נאמר היתר זה כלל, והחזו"א נסתפק בזה יעו"ש [וע"ש סקל"ט שנראה שמוסיק שבקדם הקבר לא הותר רק אם ודאי יכשלו בו רבים עש"ה, ועיי' לשון הרשב"א הובא בכס"מ בפ"ח מה' טו"מ ע"ש], וא"כ בנידו"ד דלא איירי שיכשלו בו הכהנים אלא משום הפסד ממון א"כ אסור לפנות, ועוד דאפי' א"נ דאף אם יכולים לדחוק עצמן ולעשות דרך אחר מותר לפנות היינו רק משום שכבר זכו רבים בדרך וע"כ מותר לפנות שא"א להפקיע את הדרך מן הרבים כיון שכבר זכו בו אבל סתם משום הפסד ממון אין היתר לפנות ועי' בפת"ת בס' שס"ח סק"ד דהציבור צריך לשלם אף אם יכבד העול על הציבור בכדי שלא לפנות יעו"ש ורק כשכבר זכו בדרך א"א להפקיע מהן ומשא"כ בנידו"ד והבן. ועוד דאף בהיכ"ת שהותר לפנות משום דמזיק את הרבים אם קדם הקבר לרבים אכתי מקומו אסור בהנאה ועי' בענין איסור"נ לק' אות י' יעו"ש].

ז) האם באופן שמוותר לפנות המת מותר ג"כ לחפור ולזרוק העצמות, ומהו באופן שמצאו מושכב שלא כדרכו?

תשובה: ברור שאף באופנים שהותר לפנות כגון קבר יחיד וכל שאר ההיתרים דלא הותר אלא בנוגע איסור פינוי דאינו אלא איסור דרבנן וכמש"כ הב"י בס' שס"ג יעו"ש והגם דאסמכוהו אקרא וכדאי' בספרי פר' שופטים (ס' קפ"ח) יעו"ש אבל אינו אלא איסור דרבנן ונאמר רק באופנים מסויימים, אבל להלין המת אפי' יום אחד וק"ו לזרוק העצמות כדומן על פני האדמה ולא לקברן זהו עשה ול"ת מה"ת וכמפ' ברמב"ם בפ"ב מהל' אבל ה"א ובפס"ו מהל' סנהדרין ה"ח יעו"ש ופשוט וברור שאין על דבר זה שום צד היתר בעולם ואין לסמוך בזה על צידי ספקות כלל, ולא מצינו לשום פוסק שיתיר לזרוק המתים בלא קבורה כיון דזהו איסור מה"ת וכש"כ.

ואף במצאו מושכב שלא כדרכו לא הותר אלא לפנותו דהוה רק ספק עכו"ם, וכפי שכבר הבאנו לעיל דברי הגרד"א שכתב להדי' שאי"ז אלא היתר לפנותו משום ספק עכו"ם יעו"ש. וע"ע ברשב"ם בב"ב דף ק"א: שכת' אהא דמצאו מושכב שלא כדרכו שאי"ז ודאי עכו"ם, וכן עיי"ש בתוס' בדף ק"ב. דגם ישראל פעמים נקבר כן ורק שבסתמא תלינן

שהוא עכו"ם יעו"ש [וכ"כ בפיה"מ וברע"ב בפט"ז דאהלות מ"ג שאי"ז אלא משום דילמא עכו"ם וע"ש בר"ש] וע"ע ברמב"ם בפ"ט מטו"מ ה"ג שחזקתן עכו"ם הן ונוטלן ואת תבוסתן יעו"ש, ועיקר"ד תבוסה האף דס"ל לכמה מהראשונים והרמב"ם בכללן דזה דין טומאה דהתבוסה מטמא אבל גם דין זה דמטמא אי"ז אלא דין דרבנן ומשום כבוד המת וכמב' בראשונים ע"ש וא"כ מוכח דאף במצאו מושכב שלא כדרכו לא ביטלו דיני כבוד המת ורק שלא נתנו לו דין שכונת קברות וע"כ הותר לפנותו אבל פשיטא שאסור לזרקו כדומן על פני האדמה מק"ו מדין תבוסה וז"ב.

[ובפרט בנידו"ד שיש שרוצים ממת אחד שלפי דבריהם הרי הוא בגדר נמצא מושכב שלא כדרכו⁵ לפסוק גם על שאר המתים דזהו רק משום חזקה שאין קוברים גויים אצל ישראל

⁵ אבל האמת שדבר זה בדוי שלא נמצא מת מושכב שלא כדרכו, וזאת אפילו אם נסכים להסברו של "קורן" על פרטי המציאות באופן שכיבת המת שם בבי"ש, דהנה לפי"ד "קורן" המת מושכב על צדו וראשו כפוף מטה על צידו וכן רגליו כפופות והיינו כדרך שבני אדם שוכבים כשהם יושנים על הצד, שמכופפים את הראש והרגלים (לצד אחד, לימין או לשמאל) ולפי"ד זהו מושכב שלא כדרכו שעליו דיברו חז"ל שראשו בין ברכיו והיינו שהראש נגד הרגליים ע"כ מה ששמעתי מפיו.

אבל דבריו הם דברי הבאי דהנה מקור מנהגינו בקבורה הוא ברמב"ן בתה"א ויעו"ש שכת' וז"ל, ומניחין אותו פניו למעלה כדאמר' גבי מתי מדבר הו' גני אפרקיד א"נ מן הצד כדאמר' ביר' והבנינו על סטרי וכו' כדרך שאדם ישן עכ"ל והובא בב"ב בס"ש ס"ב, וכ"ג המהרש"ל בדברי הטור ע"ש, ובי' בפרישה שמש"כ כדרך שאדם ישן קאי על שוכב על צדו שהרי אסור לשכב אפרקדן ע"ש, והנה אם נימא דראשו בין ברכיו היינו כדרך שבנ"א שוכבין על צדן שכופפים הראש והרגלים וא"כ איך כתב הרמב"ן שאפשר להשכיב המת כשהוא שוכב על צידו כדרך שאדם ישן והרי זהו מושכב שלא כדרכו ומפורש בדברי הרמב"ן דלהשכיב המת על צדו כדרך שאדם ישן זהו מושכב כדרכו, ואחר חקירות ודרישות בענין זה השיגה ידי תמונה מאת קבר יהודי ודאי (עפ"י הוכחות ברורות אחרות) מתקופת בר כוכבא, ושם נראה ברור כשהוא שוכב על צדו ורגליו כפופות וזהו ממש מושכב כדרכו וכש"כ.

והאמת דדבר זה אי"צ לפנים דפירושו של ראשו בין ברכיו הוא כפשוטו ממש שהראש נמצא בין הרגלים, והיינו או שכופפו את הרגלים עד הראש, או שכופפו את הראש עד לבין הרגלים ממש דזהו ראשו בין ירכותיו שנאמר בחז"ל, ועומד לנגד עיני תמונות מעכו"ם שמושכבים כן ששני הרגלים כפופות עד לראשו ונמצא שהראש מונח בין שני הרגלים, וכן העיד הגרד"ש שראה ביה"ק שלם ברמת מטרד בדרום אר"י שהראש היה בין הברכים ממש עכ"ד, אבל במת שמונח על צידו כדרך שאדם ישן זהו ממש מושכב כדרכו וכש"כ.

ועיי' ביר' בפ"ט דנזיר ה"ג איזו מושכב כדרכו רגליו מופשטות וכו' ע"ש, אבל בע"כ דהיר' לא בא להפקיע היכא שאין רגליו מופשטות דהוי מושכב שלא כדרכו דמפ' בב"ב דף ע"ד גבי מתי מדבר דזקיף ברכיה דחד מינייהו ע"ש דהיינו שלא היו רגליו מופשטות וממתי מדבר הא לומד הרמב"ן הנ"ל מקור מנהגינו להשכיב אפרקדן ומוכח דליכא דינא דרגליו מופשטות ממש ורק דהיר' קאמר מנהג מסוים בקבורה אבל אין תלוי בזה הדין דראשו בין ירכותיו, ומוכרחין לפרש כן דהרי א' שם ביר' שמניחים ידיו על לבו ע"ש, וכזהו אין נוהגין לקבור כן אלא שנוהגין שגם הידיים מופשטות ועיי' בחכמ"א (שם, אות ט') והגע בעצמך אטו נימא שמנהג הקבורה כהיום הוא מושכב שלא כדרכו אתמהא. ובע"כ שאין כוונת היר' דאם אין נוהגים כן הוא מושכב של"כ וכש"נ.

וכ"ז כתבת אפי' אם נסכים להסברו של "קורן" בפרטי המציאות לגבי השלד שנמצא באיזה אופן היה שכיבתו שגם לפי"ז הוא מושכב כדרכו, אבל כבר אמר הגרד"ש שאין דבריו נכונים אלא שהמת שוכב ממש כדרכו כפי מנהגינו כהיום ורק שהרגלים גבוהות במקצת וכהגמ' בב"ב הנ"ל, וכן אמרו עוד הרבה מגדולי המומחים (בין מהיראים, ולהבדיל גם

דאי אפשר לסמוך על זה אלא בנוגע פינוי ולא בנוגע לחפור ולזרוק את העצמות, ובפרט על קברים שמורחקין כ' אמות שמעיקר הדין תלין שאי"ז אותו שכונת קברות וכמב' בגמ', ורק דהכא י"ל שנידון כחד ביה"ק אבל א"א לסמוך ע"ז אלא בנוגע פינוי וכש"נ. ועוד שמצינו ביה"ק של עכו"ם ליד ביה"ק של ישראל וגדר בינתיים וא"כ שמא היה גדר ונפל ברבות השנים, כן א"ל הגר"ש. ומלבד דדעת רש"י בנזיר דף ס"ה דאף דמצאו מת מושכב שלא כדרכו אי"ז מוכיח על שאר המתים, דדילמא באקראי נקבר שם עכו"ם יעו"ש.

ועי' מש"כ לק' בהערה ז' דאף מת שודאי עכו"ם באר"י אסור לבטל ממנו תורת קבורה ורק שהותר לפנותו אבל צריך לפנותו ולקבורו במקום אחר, וא"כ ק"ו בנמצא מת אחד מושכב שלא כדרכו וכש"כ].

ח) האם איכא מצות קבורה על רקב?

תשובה: הנה הדין דמת שהרקיבו עצמותיו מטמא מדין טומאת מת, וכן הקבר שבו הרקב מטמא מדין טומאת קבר, ומב' שאיכא על הרקב שם מת וכמו כן לא פקע מקברו דין ושם קבר (וכמב') ברמב"ם בפ"ב מט"מ ה"א - הט"ו עש"ה). ורק דיל"ע אם איכא ברקב המצות עשה דקבורה⁶ - והנה עיי' בנזיר דף מ"ג דיליף דאין כהן מתטמא לרקב אביו ע"ש, ועיי' במג"א בסי' תק"כ סק"כ שכת' דמזה דבעינן ילפותא שאין הכהן מתטמא בע"כ מוכח דאיכא דין קבורה דהרי כל דין היתר כהנים לטמאות הוא משום דנדחה מפני מצות קבורה ע"ש, ולפי"ז מוכח מהגמ' דאיכא מצות קבורה גם ברקב, וע"ע בנוב"ת סי' ר"ט שג"כ כת' דלמאי דליכא מצות קבורה פשיטא שאין הכהן מתטמא ע"ש, וא"כ מזה דבעינן קרא דאין הכהן נדחה מפני קבורת רקב מוכח דאיכא מצות קבורה על רקב וכש"כ.

ועי' בשו"ת ב"צ (ח"ב סי' קנ"ה) שנקט דאף באפר איכא מ"ע דקבורה ולא דבל תלין יעו"ש

הארכיאולוגים) דזהו מושכב כדרכו ממש, ויכולנא להאריך עוד ורק שאין בזה נפק"מ כל כך לכל הביה"ק וכתבאר בפנים.
(ושבו הראוני איך שהחופרים מפרשים אופן שכיבת המת שהיו רגליו של המת כווצות עד חזהו ולפי"ז אפשר דנחשב ראשו בין ברכיו וכדמצינו כן בחז"ל בנוגע עובר, אבל אין דבריהם תואם עם גוף התמונה, וה' פרכות בדבר, א) שא"כ אין הראש מונח במקומו. ב) שנמצא שרגל אחת היתה ארוכה והשניה הרבה יותר קצרה. ג) שא"כ היה צריך ליפול עצם ע"ג עצם כיון ששני הרגלים היו מונחות אחת ע"ג השניה. ד) איך נמצאו שני העצמות (התחתונות) מונחות באופן ישר והא גם הם היו צריכות להיות עקומות מעט. ה) שהעצם הקטנה העקומה נראה ברור שמתחלת לפני העצם הישרה, ועוד כמה וכמה פירויות יש על הסבר זה, וזהו ממש עיולי פילא בניקבא דמחטא, ובע"כ ברור כנ"ל שהיה מושכב כדרכו ורק רגליו רגליו היו זקופות והעצמות העליונים שברגלים נפלו עקום והעצמות התחתונות נפלו ישר וכנ"ל, ועכ"פ איך שנפרש הראש מונח במקומו והרגלים במקומן ודינו כמת מושכב כדרכו, וכל הרואה את התמונה יראה שכנים דברנו הנ"ל).

⁶ ואף דבנוגע טומאה איכא תנאים מתי מטמא וכמב' ברמב"ם שם, אבל זהו הלי"מ מיוחדת בנוגע טומאה וכמב' בנזיר דף נ' ובראשונים, אבל אי"ז נוגע למצות קבורה ורק דמזה שחזינן דמטמא מוכח דאיכא עי"ז דין ושם מת וכש"כ.

וק"ו לרקב, ואף דבנוגע אפר פליגי ע"ז כמ"פ היינו משום דכיון שנשרף א"כ נתבטל מזה שם המת שהרי נשרף המת וכדקיי"ל דאין אפר המת מטמא אבל בנוגע רקב דשם המת עליו ורק שנתרקב יש ללמוד מזה דאיכא עליה מ"ע דקבורה וכש"כ.

וכבר כת' לעיל בשם השבו"י דאסור אף לפתוח את הקבר משום דשמו נרקב ומוכח דס"ל דאף איסור פתיחת קבר איכא ברקב, וכ"כ בשו"ת ויען אברהם יו"ד (סי' כ"ח) דמדבריי השבו"י מוכח דאף פתיחת קבר שנרקבו עצמותיו אסור משום ניוול יעו"ש, וכן בד' התוספתא הנ"ל לפי מש"כ לעיל מהמנח"ב והחס"ד הא איירי לעינן פינוי דתלינן דנרקבו וע"כ אסור לפנות ומזה ג"כ מוכח כנ"ל דאיכא גם על רקב איסור פינוי ומ"ע דקבורה וכש"נ.

ועי' בחזו"א אהלות (סי' כ"ב סקל"ג) שצידד להקל לפנות רקב, אבל דחאו מהנ"ל דבגמ' מוכח דאיכא אף ברקב מ"ע דקבורה ולכן בעינן קרא למעט כהנים מלטמאות לרקב אביהן וא"כ ה"ה דאסור לפנות, והניח בצ"ע. ובסו"ד כת' דאפי' אם נימא דליכא מ"ע דקבורה אבל עכ"פ איכא חיוב קבורה מה"ת ע"ש, ולהלן (שם סקל"ח) כשדן בדין קבורת נפל ציין למש"כ לעיל דכשאיכא מיעוט לטומאת קברים מוכח דאיכא דין קבורה מה"ת יעו"ש, גם עיין בגיליונותיו לספר שרידי אש (יו"ד סי' קכ"ה, ונדפס בהוספות שבסו"ס חזו"א על טהרות) שג"כ סותם ונוקט דאף ברקב איכא מצות קבורה יעו"ש, ומבוי' בדבריו שהסיק דאף ברקב איכא חיוב קבורה ואסור לפנות וכת' מדבריי הפוסקים הנ"ל וכש"כ.

ועי' בנוב"י קמא (סי' פ"ט) שהביא בשם המהרמ"פ בדבר קהל שקנה קרקע לק"נ שנה וקברו שם מתייהם על מנת לפנותם לאחר ק"נ שנה וכעת רוצים לפנותם לאחר ס' שנה, והעלה דכיון שהתנו לפנותם רק לאחר ק"נ אין היתר לפנותם קודם זמנו, ועוד כת' דלאחר ק"נ שנה יעשה רקב ואז נתבטל מצות קבורה⁷ וא"כ אסור לפנותם כעת כיון שאכתי

⁷ והנה יעו"ש במהרמ"פ שכתב וז"ל ונלע"ד דלא שייך קבורה ברקב וכדאי' בתו"כ קרבו שאו את אחיכם מכאן אמרו אין מטמאין למתים שהרי אלעזר ואיתמר לא נטמאו אלא מישאל ואלצפן, והיינו משום שנשרפו לעפר, ולהתוס' בסנהדרין דף נ"ב שהיו שלדן קיימת מ"מ קי"ל בזמן שהוא שלם ולא בזמן שהוא חסר עכ"ל, ור"ל דאיכא ב' שיטות בראשונים האם דנימא דנשרף כולו וע"כ היו אסורין לטמא כיון שנעשה עפר ועל עפר ליכא מצות קבורה וה"ה ברקב ולהתוס' דלא נשרף כולו אבל כיון שנשרף מקצתו הו"ל כמת שחסר איבר וע"כ אסור להתטמא דקיי"ל דאין מתטמא הכהן אלא כשהמת שלם עכ"ד.

וד' תמוהין דאם נפרש דנשרף כולו ונעשה כולו אפר א"כ קיי"ל דאינו מטמא כלל כיון שנשרף כולו ואין אפר המת מטמא ומחייב דנאסור כלל לכהן להתעסק בו כיון שאינו מטמא כלל ובע"כ דאז דס"ל להתו"כ כהתוס' הנ"ל דלא נשרף רק מקצתו וע"כ ממילא אסור לכהן להתטמא בו [וכ"כ המלבי"ם והמשכנ"י יו"ד סי' ע"ד], ואז דס"ל להתו"כ כהתנא דלא נשרף גופן כלל וכמבוי' בסנהדרין שם דכן ס"ל לחד מ"ד עיי"ש, אבל הא מיהת דברור דלא ס"ל להתו"כ כהצד שנשרף כולו כיון שאז מותר להתטמא, וד' המהרמ"פ צ"ע. ועוד דמנ"ל דילפי' דליכא מצות קבורה כלל דילמא רק ילפי' דאין הכהן מתטמא לרקב דלא נידחית איסור טומאה בשביל קבורת רקב אבל אכתי מנ"ל דליכא מצות קבורה, וכמו דלהתוס' צ"ל דכונת התו"כ דילפי'

מצות קבורה עליו, ובסוד כת' שלא יקברו שם יותר מתייהם אלא בקרקע הקנויה לצמיתות עכ"ד יעו"ש, ומדבריו למדנו דיסוד ההיתר שפינה במקרה ההוא זהו משום שהתנו לפנותו וע"כ התיר לפנות (וכדקי"ל דבעל מנת לפנותו מותר לפנות וכדאיתא בשו"ע סי' שס"ג), וכל מש"כ דברקב ליכא מצות קבורה לא כת' אלא לחומרא כדי שלא לפנות קודם זמן התנאי, אבל לא התיר משו"ז לפנות, ואדרבא דהאף שהתנו לפנות אסר מנאן והילך לקבור שם ולא ניה"ל כלל שיפנו המתים שם והגם שבסוף מתקבין, ומבו' להדיא דלא התיר סתם לפנות רקב וכש"נ [ואפשר דס"ל דאף דליכא מצות קבורה אבל

דאין הכהן מתטמא למת חסר איבר והגם דפשיטא דאכתי איכא ע"ז מצות קבורה ורק נתמעט מהיתר טומאת כהנים וכמו"כ נימא שרק נתמעט קבורת רקב מהיתר טומאת כהנים אבל מני"ל שפקע כל עיקר"ד קבורה וצ"ע, וגם בעיקר"ד שכת' לדמות רקב לאפר תמוה דפשיטא דאפר גרע דאין שם מת עליו וכדקי"ל דאינו מטמא (וכמש"ב בסי' גשה"ח ההבדל בין שריפה לנתרקב ע"ש) אבל ברקב הא שם המת עליו ומטמא מדין טומאת מת וקבר, ומהיכ"ל ללמוד מאפר לרקב [ואף באפר גופיה ס"ל להבי"צ (ח"ב סי' קנ"ה) דאיכא מ"ע דקבורה ולאו דבל תלין אבל בזה חלקו עליו כמ"פ וכנ"ל דאין על האפר שם מת וכדחזין דאינו מטמא] סוף דבר, דברי המהרמ"פ צע"ג. ושוב הראוני שהחזו"א שם בגיליונותיו לשרידי אש כבר הק' ע"ד המהרמ"פ הנ"ל ואכן מסיק דגם ברקב איכא מצות קבורה יעו"ש.

ובפנים כתבנו שאף אם נימא דליכא מצות קבורה עכ"פ לא התיר המהרמ"פ משום כך לפנותו, והטעם לזה דבאמת דין מצות קבורה ודין כבוד המת הם שני דברים נפרדין שאינם שייכים זל"ז כלל דעיי' בתוס' בנזיר דף מ"ז שכת' שכהן מטמא למת מצוה אף לטלטלו מחמה לצל ע"ש ופסקו הגרע"א ברי"ס שע"ד, והגם שאין מקיים בזה מצות קבורה אבל כיון שאיכא כבוד למת הותר לכהן להתטמא, וכן הוא מפורש בברכות דף כ' דהיתר טומאת כה"ג למת מצוה הוא משום כבוד הבריות יעו"ש ובתוס', ועיי' ברמב"ם בפ"ג מהל' אבל הי"י דנשיא שמת הכל מתטמאין לו כדין מת מצוה, ובכס"מ שם כת' הטעם שאין כבוד המת ביורשין אלא בכל ישראל ע"ש, ועיי"ש בפ"ב הי"ז, ומוכח מכ"ז דיסוד היתר טומאת כהנים הוא משום כבודן של מת, ומבו' דאיכא דין דאורייתא של כבוד המת דאי"ז תלוי כלל במצות קבורה וכש"כ, וא"כ י"ל דברקב אף אם נימא דליכא מצות קבורה אבל אכתי איכא דין כבוד המת שזהו דין דאורייתא וכש"כ, וה"ה שאסור לפנות שאיסורו ג"כ משום כבוד המת וכמשי"כ דוק.

ונראה עוד די"ל דאף דלפי"ד המהרמ"פ ליכא מצות קבורה וכדדרשי' לה בתו"כ אבל הלא דלא תלין לא פקע מינה, והנה עיי' ברמב"ן עה"ת דברים (פכ"א כ"ג) שכת' דבאר"י איכא עוד לאו דלא תטמא את אדמתך ולא זה נאמר אף בעכו"ם ע"ש, וכ"כ המהרש"א סנהדרין דף מ"ו גס לדעת רש"י יעו"ש, וכ"כ הרד"ק יהושע (פ"י) בהא דציוה יהושע לקבור מלכי כנען דבאר"י גס עכו"ם אסור להשליכן כדומן על האדמה יעו"ש [ועיין בעמוס (פ"ב) כה אמר ה' על שלשה פשעי מואב וגו' לא אשיבנו על שרפו עצמות מלך אדום לשיד ושלחתי אש במואב ואכלה ארמנות הקריות וגו' והכרתי שופט מקרבה וכל שריה אהרוג עמה וגו', וע"ע נחמיה (פ"ב) ואמר למלך וגו' מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבתי חרבה ושעריה אכלו באש וגו' יעו"ש, ונוראים הם הדברים למתבונן] ועכ"פ מבו' דבאר"י אף בדליכא מצות קבורה איכא לאו דלא תטמא את אדמתך וא"כ י"ל דאף ברקב איכא האי לאו, וצ"ע בזה.

ועכ"פ אף אם נימא דליכא מצות קבורה אבל ז"ב דיש השארת הנפש אף ברקב ושמעפר הרקב ישוב ויבנה ויקום לתחית המתים וכמ"ש המקובלים וכמבו' בספר מעב"י ובגשה"ח יעו"ש ופשיטא דמשום זה לבד אסור להשליך רקבו כדמן על פני האדמה ומעולם לא שמענו להתיר לזרוק רקב על פני חוצות וז"פ.

עכ"פ איכא חיוב קבורה מה"ת וכנ"ל מהחזו"א ועיי' הערה 7], ועכ"פ אף אם נימא דסמך על זה גם לענין לפנות רקב אבל כל זה לענין לעשות פינוי כדן וכמבו' בדבריו שם שדן לענין חיוב אבלות בשעת פינוי יעו"ש וא"כ אין זה נוגע לנידו"ד שלא איירינן כלל לענין לפנות כדן וכדאבאר לקמן באות ט'.

והעולה מכל הנ"ל דלדברי המג"א מב' בגמ' דאיכא מצות עשה דקבורה אף ברקב, וכ"כ הבי"צ דאיכא בזה המ"ע והל"ת דקבורה, ונתבאר מהשבו"י והיען אברהם והחסדי דוד והמנחת ביכורים דנאמר אף דיני איסורי ניוול המת והיינו איסור פתיחת הקבר ופינויו, וכן נראה מסקנת החזו"א - ודברי המהרמ"פ אינם נוגעים לנידו"ד וכש"כ.

ט) האם הנידון בנידו"ד בנוגע פינוי או בנוגע לחפור ולזרוק המתים?

תשובה: הנה כבר נתבאר לעיל דאין הנידון בנידו"ד על עצמות שנמצאו או שימצאו אלא דכיון דהמקום הוא ביה"ק אמרי' שכל העצמות נרקבו וכש"ל מהתוספתא, וא"כ כשבאנו לפנות הרי צריך לפנות את כל עפר המערות שמעורב בהן הרקב, וגם כשמפנים אסור לערב מתים זה בזה ואסור להטילן בגומא אחת וכמבו' בטור בסי' שס"ג בשם רה"ג דזהו ניוול למתים ע"ש [ועיי' בחת"ס (שנ"ג) דבב"ז צער גדול למתים בשעת תחיית המתים ע"ש וממילא דפשוט דשייך דבר זה אף ברקב]. וכן אם מוצאים עצמות צריך ליטול גם תפוסתן והיינו עפר תיחות וכן ג' אצבעות קרקע בתולה שתחת המת וכמבו' בגמ' ובפוסקים. ודיברתי בזה עם אחד מגדולי המומחים ואמר לי שבכדי לפנות כהלכה כל כך הרבה מערות צריכים לכך כמה שנים.

ועכ"פ ברור לכל מבין שאין כאן נידון לפנות את כל עפר המערות שמעורב בהן הרקב כהלכה, אלא עיקר הנידון האם לחפור את כל המערות ולזרוק עפרן על פני חוצות (וכן הוכיח המציאות בעוה"ר) ודבר זה פשיטא דאסור לכו"ע אף ברקב ואף בנמצא מת מושכב שלא כדרכו, וכל הנידון הנ"ל האם איכא דין שכונת קברים או היתר ספק עכו"ם ומזיק את הרבים וכו' הוא אך למותר כיון שכל ההיתרים לא נאמרו אלא לפינוי וכיון שאין הנידון לפנות כהלכה א"כ פשוט וברור שדב"ז אסור וכש"כ.

י) מכיוון שמבצעים את החפירות הנ"ל (רח"ל) האם אסור עפ"י ההלכה לדור שם?

תשובה: הנה בדבר זה יש מקום גדול לאיסור - דהנה עיי' סנהדרין דף מ"ז דמבו' דקבר שפינוהו אכתי הקבר אסור בהנאה ומבו' שם בגמ' דהיינו דנשאר ע"ז הדין איסור הנאה שיש על קברים ואע"פ שנתפנה יעו"ש, והנה בדין איסור הנ"ל של קברים לא נאסר הקרקע עולם וכדאי' התם יעו"ש, אבל העפר שנתלש מהקרקע וזרקו ע"ג המת ס"ל להר"י דאסור בהנאה והו' ברמ"א בר"ס שס"ד ע"ש. ועיי' ברמב"ם בפ"ד אבל ה"ד דאף כשקברו במערות

וכוכין היו שופכין עפר ע"ג המתים יעו"ש וא"כ בנידו"ד יש שם עפר שאסור בהנאה, אבל לזה י"ל שאותו עפר נתבטל ברוב שאר עפר שמותר בהנאה וכ"כ הגרע"א מהדו"ק בסי' מ"ה דעפר הנשאר בפניו מתים נתבטל ברוב שאר העפר יעו"ש [ועי' חזו"א שם סק"ל שדן להחמיר בזה יעו"ש]. אמנם עיי' באהא"ז בפ"ד מהל' אבל ה"כ שכת' דהרמב"ם פסק כהירו' דהאיסוה"נ כשפינה מתים זהו דין איסוה"נ חדש ואי"ז תלוי כלל באיסוה"נ של קברים אלא דכל הקרקע נאסרת כיון שפינוי בה המתים יעו"ש, ולפי"ז בנידו"ד נאסרת כל הקרקע לפי"ד הרמב"ם וצ"ע.

אבל עיי' בש"ג פ"ו דסנהדרין שכת' דכל זה בקבר יחיד אבל בביה"ק אז כל ביה"ק נאסר באיסוה"נ מה"ת ואף הקרקע עולם ואפי' לאחר שפינוי משם המתים אכתי כל המקום אסור מה"ת יעו"ש, והו' בפת"ת בסי' שס"ח סק"א ובחת"ס סי' של"ה יעו"ש, וכן פסקו למעשה הגאון מטשעבין בדובב מישרים ח"ג סי' ע"ח יעו"ש, וא"כ בנידו"ד כל הקרקע נאסרת בהנאה (ועיי' חזו"א שם סקל"א).

ועיי' במנח"י ח"ט סי' קכ"א שמטעם דברי הש"ג אסר במורד הר הבית, ועוד טעם כת' שכיון שנשאר שם רקב עצמות שאינם ניכרים א"כ המקום אסור בהנאה ומשום דקיי"ל דהמת אסור בהנאה (ואף מת עכו"ם פסק המחבר בר"ס שמ"ט דאסור בהנאה עיי"ש) וא"כ משום זה נאסר כל המקום באיסור הנאה יעו"ש וטעמים אלו שייכים אף בנידו"ד וצ"ע.

ועי' בשאלת דוד להגר"ד פרידמן מקרלין שכת' בחי' עמ"ס סנהדרין דף מ"ח וז"ל לכן נ"ל אשר הענין הנעשה בעירנו מאהליאוו שפינה אחד עצמות וכו' ובנה ע"ז המקום בית בודאי מחוייב עפ"י דין להסיר הבית וכו' יעו"ש, (והראוני לזה) וצ"ע למעשה.

וע"ע בשו"ת אגר"מ יו"ד ח"ג (סי' קנ"א) וז"ל בענין מכירת בית עלמין וכו' ולבד כל אלה אסור מטעם איסוה"נ דאיכא על כל ביה"ק וכו', סו"ד הוא דבר אסור וצריך למחות בכל הכח שאפשר וגם לילך בערכאות וכו' יעו"ש בדבריו החריפים והנוקבים הנוגעים מאוד לנידו"ד.

ומעתה ידידי הרואה את כל התשובה הנ"ל יראה שפשוט וברור שאסור לחפור שם, ואין בזה שום צד וסרך היתר כלל וא"כ מה הוא כי תלינו על אתר"ק שכל בקשתם אינה אלא לקיים את גוף ההלכה וכמו שביארנו לעיל - והעצה היחידה היא לבנות כיפין וכדרישת אתר"ק, ואין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' ודרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.